

MARULIĆ U PROPOVJEDNIČKOM KOMPENDIJU SERAFINA RAZZIJA

PRILOG RECEPCIJI *INSTITUCIJE*

Branko Jozić

Firentinac Serafin Razzi (1531.-1611.) mlađi je brat možda poznatijeg Girolama Razzija, književnika i komediografa¹, koji u određenom životnom razdoblju zahvaćen duhovnom krizom napušta kazališnu djelatnost te stupa u red kamaldoležana povlačeći se u samostan Santa Maria degli Angeli pod novim imenom Silvano. Nastavio se baviti književnom djelatnošću te piše povijesna i odgojna djela, životopise i čudesa Blažene Djevice Marije i svetaca. U razdoblju između dva književna usmjerenja (*La Costanza* 1564. i *Vita di cinque uomini illustri* 1582.) u Firenci je 1571. tiskan njegov prijevod Marulićeva *Evanđelistara* na talijanski jezik. Slobodno možemo pretpostaviti da je Marulićevo štivo izvršilo određeni utjecaj na njegovo duhovno usmjerenje. On ističe da su mu mnoge naobražene osobe izjavile kako nijedno djelo što su ga u životu pročitale nije kao ovo u njima raspalilo želju za duhovnim životom, za krepošću i prezir prema prolaznim stvarima ovog svijeta, što je, naglašava, i njegovo vlastito iskustvo. On ga naziva svetom knjigom i djelom dostojnim da ga se uvijek ima u rukama; njime se on želi odužiti gospođi Vitelli nudeći ga da joj bude od pomoći u odgoju njenog sina.² Nije isključeno da je upravo preko njega, koji očito ima više književnog interesa i dara, u dodir s Marulićevim djelom došao i njegov mlađi brat Serafin.

Serafin Razzi, kod nas poznatiji kao povjesničar i pisac prve tiskane dubrovačke povijesti, bio je doktor teologije i član dominikanskog reda. Godine

---

¹ Sačuvale su se tri njegove komedije (*La Balia*, *La Cecca* i *La Costanza*) prevedene također na njemački i francuski jezik.

² Posveta: »All'illvstrissima sig. Favstina Vitelli« talijanskog prijevoda *Evanđelistara*.

1587. poslan je kao generalni vikar za starješinu dominikanske zajednice na području Dubrovačke Republike. U Dubrovniku boravi od 1587-1589. gdje je nakon smrti nadbiskupa Rafaela Bonellija općom suglasnošću na kapitolu kanonika izabran za generalnog vikara biskupije i gdje je razborito i pohvalno obnašao tu dužnost dok novi biskup Pavao Albero nije sjeo na biskupsku stolicu 1589. g.

Njegova *La Storia di Raugia* (scritta nuovamente in tre libri da F. Serafino Razzi, Lucca, appresso Vincenzio Busdragi, 1595) više je kronika nego povijest, jer su događaji nepovezani, stil je nedotjeran i nema ukrasa. Svakako, najvrijedniji je treći dio, u kojem opisuje suvremene događaje, zakone i običaje. Tu je i topografski opis Dubrovnika, njegovih utvrda i zemljišta te popis gradskih obitelji.³

Sastavio je i razne životopise svetaca i subraće dominikanaca te razna druga djelca moralnog i pobožnog karaktera. Od tih za nas je ovdje zanimljivo djelo *Giardino d'esempi overo fiori delle vite de'santi*, scritte in lingua volgare Dal R. P. M. Serafino Razzi, Theologo Dominicano. Con aggiunta di centocinquanta Esempi del medesimo Autore. Et in questa vltima impressione accresciuto di centocinquanta altri Esempi.⁴ Con i sommari a tutta l'opera, & abbellito di vaghissime Figure. In Brescia, Appresso Pietro Maria Marchetti. MDCVII. Con licenza de' Superiori (16 + 706 + 25 str., 18 cm).⁵ Knjiga je, osim lijepo stiliziranim inicijalima, na početku svake teme ukrašena lijepom grafikom - prizorom nekog biblijskog događaja, ili zgodom iz života svetaca ili pak nekom alegorijom.

Djelo je rezultat Razzijeva pastoralnog djelovanja. Naime, propovijedajući u crkvi sv. Marka u Firenzi, kako sam veli, poput sv. Grgura često je u propovijedima donosio primjere i tako ih skupio lijep broj. Na poticaj više prijatelja on ih tiskom čini dostupne drugima, u prvom redu kolegama propovjednicima da bi pri obrađivanju pojedinih tema (kreposti, poroka) pri ruci imali pozitivne ili

³ Iako neki smatraju da njegova *Storia* nije čak ni dobra kronika i da nije bio odveć maran u prikupljanju podataka niti precizan u određivanju razdoblja treba istaknuti da se drži ljetopisa. Naime, u predgovoru napominje da piše jedino po pismima i spomenicima, što ih njemu izručiše vlastela i prijatelji iz Dubrovnika. Usp. Tomaso Chersa, *Degli illustri toscani*, Padova, 1828.; Nadko Nodilo, »Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka«, u: *Rad JAZU*, knj. LXV, Zagreb, 1883.

⁴ Izvorno *Giardino* je obuhvaćao 460 primjera pod 40 naslova, ali, kako se razabire iz predgovora, već tada autor je namjeravao čitateljima darovati dopunu. Sa same naslovnice očito je da se radi o novom, vjerojatno trećem proširenom izdanju *Giardina*. Obračajući se *Ai diuoti Lettori* na početku *Dodatka* (16. 6. 1593.) autor hvali brižljivost Michelangela Sermartellija kojem se pri tiskanju potkralo malo pogrešaka. Tu također navodi da ga je započeo pisati boraveći u Firenzi (S. Marco), nastavio u Terra di Prato (gdje je napisao i predgovor 18. 11. 1591.) i završio u Fiesolama (S. Domenico) za drugog priorata Giovambattiste Aldobrandinija, brata mons. Iacopa, biskupa Troie i papinog nuncija u Napoliju. Ovom posljednjem, ujedno svom rođaku, Razzi posvećuje svoje djelo ugledajući se na brata Silvana, koji je napisao životopise toskanskih svetaca i blaženika te knjigu posvetio papi Klementu VIII. Usp. str. 540; posveta je datirana 6. 7. 1594. usp. str. <3-4>.

⁵ Fra Petru Runji dugujemo zahvalnost što nam je skrenuo je pozornost na ovo djelo i Marulićevu nazočnost u njemu.

negativne primjere kako bi njihov govor imao snažniji psiho-poticajni učinak i refleks u praksi. No, kako sam veli, djelo je napisano tako da ga mogu čitati i redovničke osobe u samostanima i čestite djevojke u vlastitim domovima.

Prisjetimo se da je kršćanin po Pavlovoj definiciji *miles Christi* (2 Tim 2, 3) pozvan na borbu duha protiv tijela (2 Kor 9, 27) ili, prema Tertulijanu, protiv mračnih sila, tijela i demona (*De orat.* 29, 3). Istina, ova će vizija kršćanstva kao *militia Christi* nešto oslabiti nakon Konstantinovog mira, ali će se zadržati u monaškim asketskim krugovima, tim žarištima duhovnog života. Svakako za podizanje »duha borbenosti« još u kršćanskoj starini čitali su se u zajednicama unutar liturgijskog čina *acta martyrum* - panegirički opisi koji glorificiraju heroje mučenike i ujedno primjere zajednici za nasljedovanje - osobito prigodom godišnje proslave mučeništva.

Exemplum - primjer - važan je i stalan *terminus technicus* antičke retoričke a kasnije i kršćanske homiletičke tradicije. Još od Aristotela *exemplum* se shvaća kao dio govornikova argumentativnog inventara kojem je svrha da ljudi lakše poveruju i prihvate ono što se izlaže jer primjer pridonosi uvjerljivosti.⁶ Svojom sugestivnošću on djeluje poučno i poticajno i bez teorije i dedukcije. Prema svom izvornom retoričkom određenju primjer se smješta u pragmatički otvorenu situaciju koja zahtijeva odluku.

Kršćanska homiletika od najranijih dana teži za produblivanjem sadržaja vjere i za njegovom primjenom u životu. No, nerijetko izlaganje nauka, osobito »cjepidlačke bljutavosti« skolastičkih teologa i sofizmi o spoznaji, odnosima, formalitetima, kviditetima, ekcetetima... privlačili su daleko manje pozornosti od konkretnih primjera, kako primjećuje Erazmo. Tek pri navođenju primjera puk bi se trgnuo iz drijemeža i načulio uši.⁷ Kršćanski propovjednici su itekako bili svjesni argumentacijske koristi dojmljivih primjera razriješenih dilema, što je znalo odvesti u pretjeranost, u nedoličnu, lakrdijašku i nevjerodostojnu zabavnost primjerima, a što se našlo na nišanu i Danteove kritike.⁸

Korisnost za uvjeravanje i još više za poticanje zbog psihološke snage primjera (funkcionalni aspekt) uzrok je količinski ne zanemarivom fondu djela tog žanra.

⁶ *Exemplum* je ono što prizivanjem na uvaženost ili iskustvo kakva čovjeka ili kakva događaja osnažuje ili obesnažuje stvar - Ciceron, *De inv.* 1, 30, 49.

⁷ »Moriae enclomivm id est stvltitiae lavs« u: *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami Recognita et adnotatione critica instrvcta notisqve illvstrata*, Amsterdam-Oxford, North-Holland publishing Company, MCMLXXIX, Ordinis qvarti tomvs tertivs, str. 130; 148.

⁸ Usp. Raj, 29, 94-96; 115-117:

Da istakne se, izmišlja i muti
svatko; i mnogi propovjednik čati
te izume, a Evandjelje šuti.
Sada se ide s dosjetkom, u šali
na propovijed, i čim se tome smije,
dosta je da se kukuljica hvali (prijevod M. Marasa).

Ta je praksa bila predmet zabrana dvaju koncila: u Sensu 1528. i Milanu 1565.

Procvat homiletičke književnosti u kršćanskom srednjovjekovlju natjerao je poslanike javne riječi da sustavno stanu posezati za literaturom egzempla.⁹ Svjesni vjerodostojnosti stare izreke *exempla trahunt*, isticani su svijetli herojski likovi kao uzori onima koji se priznaju kršćanima, ali koje slabost tijela previše privlači zemlji.

U Marulićevo, pa i Razzijevo vrijeme, vrijeme čežnje i nastojanja za obnovom autentičnoga kršćanskog života praktična čudoredna pouka pojavljuje se kao oporba spekulativnim skolastičko-racionalističkim kontroverzijama. Ona zazire od teoloških i etičkih razglabanja, a nastoji oko jednostavnosti, jasnoće pa i afektivnosti. Stoga se obilno služi slikovitošću i snažnim primjerima.

Svoj pothvat Razzi u predgovoru <str. 5-9> opravdava autoritetom Sv. pisma i tradicije. U predgovoru on veli da poput učenika, kojima je Isus naredio da skupe preostale ulomke (Iv 6), i mi moramo skupiti primjere svetaca, nakon njihova usnuća..., da bi poslužili propovjednicima koji narodima nose kruh riječi Božje - za priprosti puk. I dodaje kako su već prije neki sveti naučitelji (s. Jeronim i sv. Grgur) sabrali primjere kreposnih i herojskih djela da bi njima utvrđivali vjeru slabih, poučili neuke, potaknuli lijene, one što teže za krepošću pozvali na nasljedovanje i konačno da bi pobijali nevjerne i tvrdokorne.

I Razzi je dobro svjestan važnosti primjera na putu savršenstva. Za njihovu edukativnu i poticajnu snagu znali su i nekršćani. Tako, navodi on, Valerije Maksim piše da su rimski konzuli tražili da se u najsvečanijim zgodama pjevaju najsvjetliji primjeri - najsajnija djela njihovih pređa kako bi poticali duh mladeži prema vrlini. Kod Židova Matatija i Juda Makabejac navodili su primjere svojih pređa da bi mladež obodrilu na vjernost Bogu i srčano suprotstavljanje »nevjernicima«.¹⁰

Nanizavši značajnije primjere životopisa (u starini Valerije Maksim, sv. Jeronim, sv. Grgur, i u novije vrijeme S. Antonino, nadbiskup Firenze, Jacopo da Varazzo, Luigi Lipomano, Lorenzo Surio Cerrosino, Specchio di Esempi, *Vitae* članova franjevačkog i dominikanskog reda) autor ističe da se ovim književnim rodnom poslužio i Marko Marulić u knjizi o blaženom životu. Međutim, svi su spomenuti autori pisali na latinskom jeziku. I premda su u opticaju neki prijevodi primjera, kao Marulićeva knjiga o blaženom životu, što ju je preveo Maestro

⁹ Usp. Darko Novaković: »Generički kontekst Marulićeve Institucije«, u: M. Marulić. *Institucija II*, Split, 1987, 9-31. I popis Razzijevih izvora govori o raširenosti toga žanra: Specchio delli esempi, Dialozi sv. Grgura pape, Jeronim - De viris illustribus, Libro delle Api, Bonaventura - Život sv. Franje, Lorenzo Surio, Specchio di vera penitenza, Scala del cielo, Kasijan - Collationi, Luigi di Granada, Prontuario del Discepolo, Petar Damiani, Životopisi svetih otaca, sv. Bernardo, Voragine - Legenda aurea, Cesario, Flos sanctorum, Libro dei sette doni, Prato spirituale, Coro ponteficale...

¹⁰ U predgovoru izričito veli kako primjeri efikasnije djeluju na um, dublje se utiskuju u pamćenje, življe svijetle intelektu, gode sluhu, naslađuju osjećaje, odgone zamor, oblikuju život; primjeri svetaca su kao ostruge na bokovima lijenih, kao živa vatra hladnim dušama. Zbog toga je Bog htio da se stalno čitaju, a to je čitanje uvijek donosilo plodove cijeloj Crkvi.

Remigio (Fiorentino), Razzi ne zna da je itko pisao primjere na pučkom (tj. talijanskom) jeziku osim Silvestra(!) Razzija, njegova starijeg brata.

Djelu je dao naslov *Giardino d'esempi* jer su primjeri složeni s redom i razmjerom poput biljaka u vrtu, za razliku od onih u šumi i divljini. Slično opravdava i podnaslov *Fiori delle Vite de i Santi* - jer su primjeri svetaca poput najraznolikijeg cvijeća koje neodoljivo privlači.

Razzi ne pokazuje vlastitu kreativnost ni literarnu stilizaciju. Osim predgovora njegova prezentacija egzempli ne uključuje nikav diskurzivni prolog niti autorski komentar koji bi prekidao ili zaključivao pojedini primjer i eventualno bio spona sa sljedećim primjerom. U njega zapravo i nema čak ni najjednostavnijih veza među pojedanim primjerima poput »tako je«, »ne manje vrijedan spomena«, »također«, »jednako« itd. kojima bi bio naznačen vremenski, prostorni ili dodir po sličnosti. On jednostavno kolažira excerpta iz raznih izvora čudoredne pedagoško-psihološke impostacije. Njegovo mozaično djelo nema organsku strukturu nego je organizirano oko glavnih moralno-asketskih abecedno poredanih tema (adulterio, astinenza, avaritia, bestemia...) koje uključuju nejednak broj samih primjera, s tim da u Dodatku napušta abecedni poredak odabranih tema. Djelo pod 85 naslova obuhvaća 768 primjera, za koje je ili na početku ili na kraju naveden izvor iz kojeg su preuzeti.

Od ukupnog broja 69 je Marulićevih primjera, a od tih najviše ih je u Dodatku. Dok su u većem dijelu *Giardina* integrirani primjeri iz *Institucije* birani *passim*,¹¹ pod posljednja tri naslova navodeći primjere muževa i žena koji su obdržavali djevičanstvo, Razzi gotovo integralno preuzima 7. i 8. poglavlje iz IV. knjige Marulove *Institucije*. U ovom slučaju čak pravi presedan: dok u ostalom dijelu osim predgovora nema vlastitog autorskog teksta, Razzi ovdje preuzima integralan Marulićev prolog kojim je obrazložio *praeceptum* (str. 670).¹² Odabrane odlomke

¹¹ O postu Antuna opata, IV, 1; o poslušnosti Pavla Prostdušnog i biskupa Lamberta, IV, 3; o odijevanju Elizabete Ugarske i Marije Egipatske, III, 8; o snazi molitve opata Romualda, biskupa Lupa i Anijana te Rimljanke Theodore, II, 2; o trpljenju bolesti Pigenija, V, 4; o izbjegavanju laži opata Teona, IV, 4; o ljubavi prema bližnjemu opata Serapiona, pustinjaka Abrahama i redovnika Vitala, III, 2; o čuvanju siromaštva Abrahama Egipatskog, rimskog plemića Aleksija i Elizabete Ugarske, I, 8; o olakom suđenju primjer biskupa Brikića i redovnice Germane, V, 1; o razmišljanju o smrti Ivana Milostijara i Filoroma, V, 9; o čuvanju čudoredne čistoće starozavjetni primjeri Izraelaca pod Sinajem, pred pustošenjem Kaldejaca (Joel), Josipa, Ilije i Elizeja, Jeremije te novozavjetni primjeri Krista, Ivana Krstitelja, Apostola Ivana, Jakova i Petra, opata Amona, Julijana iz Antiohije, biskupa Amatora, cara Henrika, Arnulfa, opatâ Vandona i Benedikta, pustinjaka Ivana, opatâ Arsenija i Pijora, Ursina norcijskog, pustinjakâ Martina i Karilefa, mučenika Nikete i egipatskog mladića te nekog pustinjaka u Egiptu, opata Hilariona, biskupa Euzebija - sve IV, 7; primjeri žena: Suzane, Judite, Ifigeije, Agate, Lucije, Katarine, Cecilije, Margarete, Barbare, Agneze, Kolumbe, Marcijane, Domitile, Flavije i Serafije, Justine, Brigitte, Andragazine, Lucije, Flore i Lucile, Elizabete, - sve IV, 8.

¹² Uspoređujući tekst *Giardina* i talijanski prijevod *Institucije* (izd. Venetia, 1580.) zaključio sam da se Razzi nije služio izvornikom nego prijevodom što ga je neznatno prilagođavao ispuštajući tek poneki dio rečenice (obično onaj kojim je Marulić povezivao susljedne primjere). Ipak, Razzijev predložak nije bilo izdanje iz 1580. jer je u njemu npr. omaškom ispušten dio teksta (oko 2 str.) pa tako i prvi Marulov primjer što ga donosi Razzi.

iz *Institucije* jednostavno započinje riječima »Kod Marka Marulića čitamo - Leggiamo in Marco Marulo«, »Donosi - Riferisce Marco Marulo« ili pak na kraju jednostavno stavlja »Il Marulo«, što također potvrđuje misao da je Marulićevo štivo u Razzijevu svijetu bilo uvelike poznato i cijenjeno.

O recepciji Marulove produkcije u Italiji govore i neki statistički podaci: pedesetak (postoje vjerodostojne, ali još uvijek ne materijalno potvrđene naznake za još dvadesetak) izdanja njegovih djela. Najviše su, naravno, objavljivane *Institucija* i *Carmen de doctrina domini nostri Iesu Christi*. Međutim, pozornosti je vrijedna činjenica da nam je poznato samo jedno talijansko izdanje (i mogućih još osam) *Institucije* na latinskom, ono iz 1506. (i.e.1507.), ali također deset (i još moguća dva) izdanja u prijevodu na talijanski. U Italiji su objavljivana i ostala njegova djela (*Evangelistar*, *Qvinqvagina parabolae*, *Dialogus de Hercule*, *De humilitate*, *Epistola ad Adrianum VI. P. M.*), ali na latinskom do sada nam je poznato samo po jedno izdanje svakog od tih djela osim *De humilitate* (dva izdanja). Sva ostala izdanja su u talijanskom prijevodu. Osim Venecije koja, zbog povijesno-kulturnih veza s Dalmacijom prednjači po broju izdanja, za njegova su djela bili zainteresirani i nakladnici iz Rima, Firenze, Bergama, a izgleda također Pise i Reggia.

Instituciju je na talijanski preveo dominikanac Remigio Fiorentino, a poticaj je mogla biti adaptibilnost i iskoristivost Marulovih primjera u pastoralnom djelovanju, posebno Reda propovjednika (*ordinis praedicatorum*) kojem pripada i sastavljač *Giardina*. Znamo da su se Marulovom *Institucijom* služili i veliki propovjednici kao misionar sv. Franjo Ksaverski i crkveni naučitelj sv. Franjo Saleški.¹³ Prihvaćenost *Institucije* u Italiji svjedoče i brojna izdanja na narodnom jeziku. Nakon onog 1563. slijedila su nova: 1569., 1574., 1580., 1583., 1586., 1593., 1597., 1601., 1610. i možda 1606 i 1609. (sva u Veneciji osim 1583. u Bergamu), što samo po sebi govori o traženosti Marulova štiva.

I Razzijev odabir Marulića kao izvora za svoj »brevijar«, pored drugih velikih autora i glasovitih djela ovog žanra, ukazuje na visoko rangiranje i ugled Marulova »bestsellera«. Nadalje, izričito apostrofiranje Marulova djela i prijevoda u predgovoru, kao i nezanemariv broj primjera te gotovo integralno preuzimanje poglavlja također potvrđuju Marulov moralno-didaktički autoritet u poslijetridentskom vremenu obilježenom težnjom za reformom i vjernošću tradiciji.

¹³ Usp. Jesús López-Gay, »Marcus Marulus en la primitiva misión de los jesuitas en Asia«, u *Colloquia Maruliana III*, Split, 1995, 73-80; Franz Leschinkohl, »Povijesna uloga *Evangelistara* i *Institucije* u 16. stoljeću«, u: *Colloquia Maruliana III*, Split, 1995, 81-102; *Oeuvres de saint François de Sales*, tome V, vol. II, Annecy, 1894, 458.

*Branko Jozić*MARULIĆ IN A PREACHER'S COMPENDIUM BY SERAFINO RAZZI:
A CONTRIBUTION TO THE RECEPTION OF *DE INSTITUTIONE*

The Dominican Serafino Razzi is far better known in Croatia as the author of the first printed history of Dubrovnik than as a compiler of lives of saints and Dominican brothers and author of moral and religious works such as the *Giardino d'esempi overo fiori delle vite de'santi*, printed in Brescia, in 1607.

The mentioned work appeared as a result of Razzi's pastoral activity. Namely, ever since Aristotle, the *exemplum* was considered an instrument of rhetoric argumentation. The reason lies in its suggestiveness, for using *exemplum* an able rhetor could teach and motivate without using theory or making deductions. Christian preachers were fully aware of the value of suggestive examples. Razzi, himself a preacher in the Florentine church of St Mark, used examples in his sermons and collected a vast number of them over the years. Spurred by some friends, he eventually decided to have them printed and made available for college preachers, who with the *Giardino d'esempi* got new handy examples to employ in their sermons on virtues and vices. The aim of course, was to increase the psychological and moral effect of sermons, as well as the number of works of practical piety.

Drawing on known and unknown sources, Razzi compiled a true *florilegium* («The appeal of saintly examples and that of sundry flowers are equally irresistible»). This mosaical work lacks organic structure and rests entirely upon a number of moral and ascetic themes arranged in alphabetical order (*adulterio, astinenza, avaritia, bestemia...*), incorporating unequal numbers of examples. They total 768, falling under 85 titles. Their sources are quoted either at the beginning or at the end of the texts.

What makes this work interesting to us is the fact that 69 examples come from Marulić's *De institutione*, which puts him shoulder to shoulder with St Jerome, Pope Gregory, Bonaventura, Cassian, Luis de Granada, Bernard or Voragine. Also, stressing in the preface Marulić's *De institutione* as well as its Italian translation and taking from it an impressive number of examples (1/11) and almost the whole of the chapter IV, 7-8, Razzi proves that Marulić's authority was particularly great in the time after the Council of Trent.